

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ АГРОЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розглянуто принципи організації агроекологічного моніторингу, його завдання як засобу управління екологічною ситуацією в агроекосистемі. Показано значення підбору ґрунтових показників для оптимальної оцінки і прогнозу стану агроекосистем.

Світовий досвід сільськогосподарського виробництва свідчить про те, що на сучасному етапі розвитку людства практично неможливо забезпечити населення планети продуктами харчування без використання землі та інтенсивних технологій. Однак поряд з інтенсифікацією аграрного виробництва поширюються випадки негативного впливу агрохімікатів і технологічних процесів на природу. Така екологічно не обґрунтована система землеробства приводить до деградації ґрунту і розвитку ерозії, а тому як наслідок — до втрат гумусу і зменшення родючості ґрунту, забруднення довколишнього середовища.

Незважаючи на всі агрохімічні і технологічні заходи по зменшенню втрат органічних і мінеральних добрив, коефіцієнти їх використання залишаються незначними, неабияка частка хімічних речовин втрачається, потрапляючи в нижні горизонти ґрунтового профілю, до ґрунто-творних порід, поверхневих і ґрунтових вод, забруднюючи водойми [1]. Так, забруднення ґрунтових вод нітратами на глибині 1,8 м може досягати 500 мг/л, 5 м — 100 мг/л і 10 м — 50 мг/л.

Високою міграційною здатністю володіє калій, який надходить у ґрунті та поверхневі води. В результаті водної ерозії його сумарні втрати з твердим і рідким стоками може скласти від 4 до 60 кг/га. Найменш піддається водній міграції фосфор, однак дослідження на стічних площах свідчать про можливі значні втрати цього елемента з рідким і твердим стоком. Систематичне застосування фосфорних добрив, особливо у великих дозах, приводить до нагромадження у рослинній продукції таких токсикантів, як кадмій, свинець, фтор та ін.

Тому через таку вільну міграцію з ґрунтовими водами мінеральні й органічні токсиканти не-

гативно діють на середовище і виходять за межі агроекосистем, забруднюючи окремі басейни і дельти річок, акваторії морів та океанів. Для контролю поведінки токсикантів в агроекосистемах необхідно розширювати моніторингові спостереження на територіях, які використовуються в інтенсивному землеробстві. Саме це дозволило багатогранно оцінити як позитивну, так і негативну дію засобів хімізації та агротехніки безпосередньо на агроекосистему і довкілля [2].

Важлива складова методологічна основа агроекологічного моніторингу — це передусім організація спостереження за агроекосистемою: оцінка спрямованості змін її основних компонентів; виявлення джерел дії, а також причини дії і причини цих змін, оцінка функціонування всієї агроекосистеми та окремих її компонентів, а також розробка заходів по створенню високоефективних збалансованих агроекосистем (див. рис. 1).

Концепція агроекологічного моніторингу (за Мелашенко Н. З. та ін.) передбачає розв'язання екологічних проблем землеробства на основі найповнішого врахування ґрунто-кліматичних, господарсько-економічних особливостей агроекосистем, якісного і кількісного стану всіх складових її блоків-компонентів системи ґрунт—рослина—вода—атмосфера [3]. На думку авторів концепції, агроекологічний моніторинг є системою постійного і тривалого спостереження в просторі та часі за кожним блоком-компонентом з використанням відповідних параметрів і показників. Тому агроекологічний моніторинг використовується на локальному, регіональному і глобальному рівнях, що є однією з важливих складових спостережень за змінами біосфери та компонентів планети в цілому.

В рамках агроекологічного моніторингу повинні функціонувати дві взаємно пов'язані за ін-

формацією бази даних: наукова і виробнича [2]. Наукову підготовку даних з першоджерела виконують для вирішення технологічних питань у рамках полігонного агроекологічного моніторингу. Полігонами можуть служити базові варіанти довгострокових дослідів з добривами, які дають чітку картину по зміні родючості ґрунту, нагромадження токсикантів, продуктивності агроecosистеми.

Що стосується спостереження за ґрунтом у полігоні, то тут, на думку багатьох авторів [4] необхідно проводити розмежування показників на три групи: перша — ті, що характеризують короткочасні зміни властивостей; друга — довгострокові; третя — показники для ранньої діагностики. Потім автори пропонують ранжувати показники на категорії, які, очевидно, відповідають одній з цілей моніторингу і контролю за санітарним станом середовища: 1) для визначення вмісту речовин, необхідних для нормального функціонування агроecosистеми; 2) для виявлення речовин, які в певних концентраціях мають негативний вплив; 3) для виявлення токсичних речовин, присутність яких або зовсім виключається, або допускається в мікрокількостях.

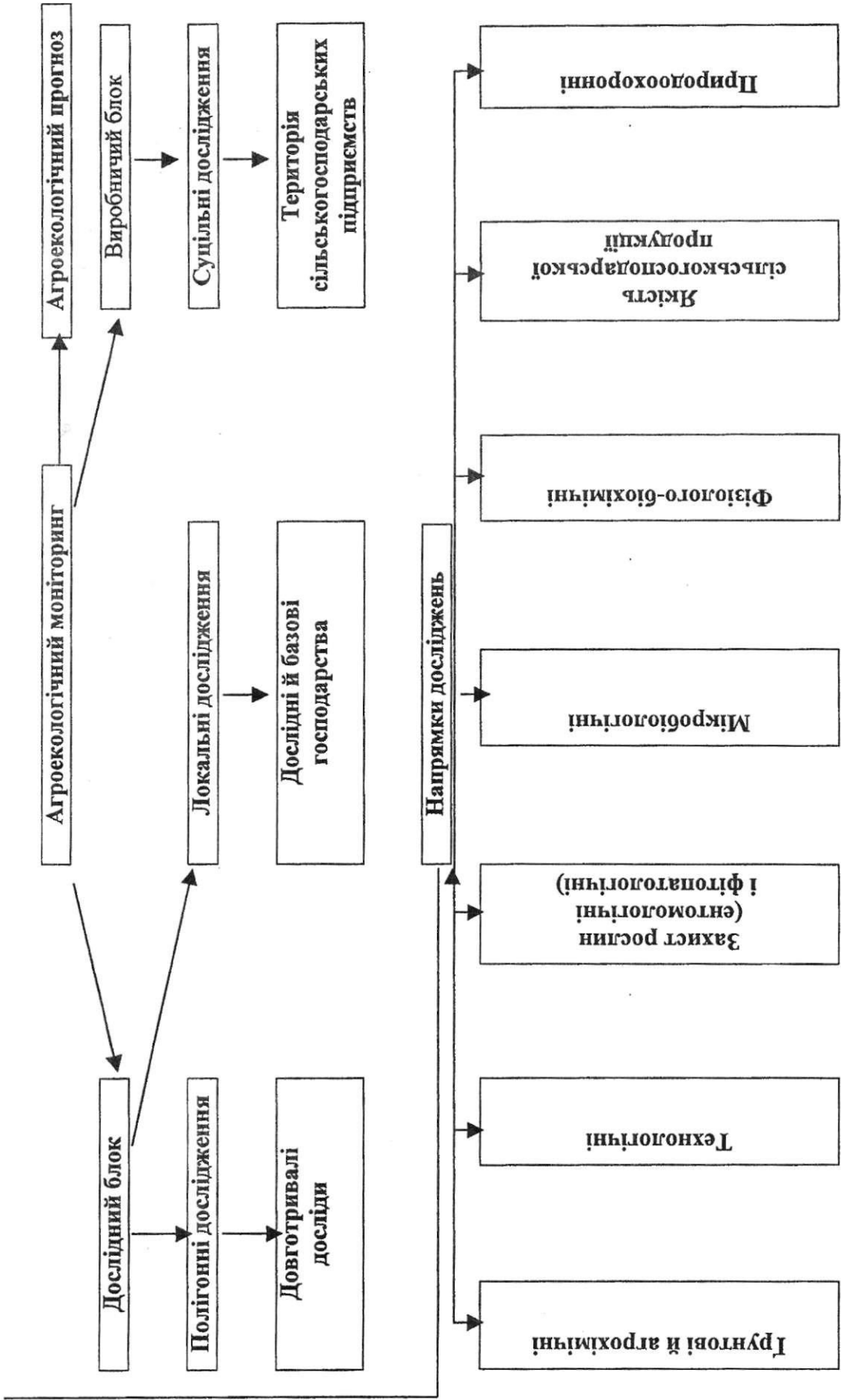
Управління ґрунтовими процесами потребує організації систематичного контролю за тими основними показниками родючості ґрунтів, зміни яких найбільш ймовірні [2, 3, 4]. Це насамперед кислотно-лужні властивості та окисно-відновні реакції: визначення головним чином рН водної і сольової витяжки, форми потенційної кислотності, окисно-відновний потенціал. Для оцінки характеристики спрямованості трансформації органічної речовини визначають такі показники, як втрати загального вмісту гумусу, якісний склад гумусу — характеристику властивостей гумусу і його зміни за умов сільськогосподарського використання на основі реакційної здатності ґрунтів. Для моніторингу багато інформації містять у собі фізико-хімічні показники — стан колоїдного комплексу і характер ємності вбирання, а також калій, кальцій і фосфор і буферна здатність щодо цих компонентів, які найповніше характеризують режим живлення і його зміни.

При інтенсивному забрудненні ґрунтів важкими металами використовують в основному дві групи показників. Перша характеризує як ступінь нагромадження в ґрунтах металів, так і сто-

совно їхніх сполук. Тому за величину нагромадження беруть відношення валової кількості в певному ґрунті до вмісту в контрольному. Показники другої групи опосередковано характеризують надходження на поверхню ґрунту газопилових викидів та їхню дію на ґрунтовий покрив, ґрунтову мікрофлору і рослини. Вони являють собою відношення вмісту важких металів у ґрунті (мг/кг) до кількості в ньому органічного вуглецю (%). З одного боку, це дає уявлення про надходження металів у ґрунт, а з другого — про деградаційні процеси, що відбуваються в ньому [5]. Згідно з цими показниками виділяють зони забруднення ґрунтів металами. До надто забруднених і не придатних до використання в сільському господарстві земель належать ґрунти з вмістом важких металів вище за фоновий у 3—5 разів — для малобуферних і в 5—10 разів, а то і в 20 разів, — для високобуферних.

Агрофізичний стан ґрунтів діагностується за щільністю складання в рівноважному стані, — такий контроль дає можливість не тільки своєчасно виявити ущільнення внаслідок тиску техніки, а й констатувати початок агрофізичної деградації. Аналіз структурно-агрегатного складу повітряно-сухих зразків на агрономічно цінні агрегати та водостійкість передусім дають інформацію про ті зміни у механізмі структуроутворення, які можуть бути обумовлені цілою низкою факторів, а саме — хімічними, фізичними чи біологічними факторами. Значним за своєю вагою показником є насамперед вологозабезпеченість рослини, де враховується пропускання здатність ґрунту щодо води — водопроникність.

Тому для вирішення найважливіших завдань агроекологічного моніторингу насамперед необхідна інформація про агроекологічне прогнозування їх змін, вироблення ефективних рішень. Передусім необхідно визначити обсяг роботи, що намічається не тільки за кількістю показників, а й їхніх визначень. Одержані результати досліджень можуть бути використані для розробки моделей, нормативів, рекомендацій, встановлення науково обґрунтованих рівнів ГДК, вмісту токсикантів у ґрунті, рослинах і воді для розробки практичних заходів по збереженню і підвищенню продуктивності агроecosистем, захисту природного середовища і підвищенню родючості ґрунтів.

Структурна блок-схема організації агроекологічного моніторингу

1. Липкина Г. С. Почвенно-экологические условия применения удобрений.— М.: ВНИИГЭМ Агропрома, 1990,—С. 55.
2. Литвак Ш. И., Шевцова Л. К., Липкина Г. С. Организация агроэкологического мониторинга // Химизация сельского хозяйства, 1990, № 12.— С. 37 — 42.
3. Михащенко Н. З., Послитная Л. В., Варюшкина Н. М. Структура и основные задачи агроэкологического мониторинга // Вест. с.-х. науки, 1995, № 3.— С. 30—37.

4. Медведев В. В., Полунай Н. Л., Головкина Л. П. Индивидуальные показатели // Родючість ґрунтів: моніторинг та управління.— К.: Урожай, 1992.— С 12—19.
5. Зырин Н. Г., Обухов А. И. Принципы и методы нормирования (стандартизации) тяжелых металлов в системе почва — растение // Бюл. Почв. ин-та им. В. В. Докучаева.—М., 1983, вып. 35.—С. 7—11.

Cvay Ja. P., Shyrokonos A. M.

THE PRINCIPLES OF AGROECOLOGICAL MONITORING

The principles of agroecological monitoring and its objectives as a way of management of ecological situation in agroecosystem are considered. The importance of selection of soil indexes for optimum evaluation and prediction agroecosystems condition is shown.